

Inkvisitoren

Af Karl Peder Pedersen

I Danmark indtager den inkvisitoriske proces i et historisk perspektiv en stor plads, idet Rigsdagen først så sent som i 1916 realiserede 1849-grundlovens § 76 om, "at Retsplejen bliver at adskille fra Forvaltningen". Dermed oprettedes i 1919 landet over selvstændige dommer- og politiembeder og en særlig anklagemyndighed, samtidig med at strafferetsplejen blev akkusatorisk og mundtlig, sådan som vi kender den i dag. Det var langt over 100 år efter, at Napoleon 1. havde skabt et selvstændigt anklagevæsen i sit franske kejserrige; 70 år efter, at de tyske stater fulgte trop, og 62 år efter, at der dukkede Amtsanwälte og Staatsanwälte op i de nyerobrede preussiske provinser nord for Elben. Efter at man i Norge i 1887 havde vedtaget en omfattende retsreform med et uafhængigt anklagevæsen og akkusatorisk strafferetspleje, stod Danmark alene tilbage som Nordeuropas gamle syge mand på strafferetsområdet. Vi skal her se nærmere på, hvordan inkvisitionsregimet fungerede i dets velmagtsdage.¹

Danske Lovs akkusatoriske proces

I Danske Lov finder vi de rettergangsregler, der var gældende i tiden efter 1683, og i både civil- og straffesager var processen akkusatorisk. Forbrydelser betragtedes som privatanliggender, hvor den skadelidte skulle rejse tiltale, og alene i de tilfælde hvor denne af gode grunde – f.eks. fordi han var blevet myrdet – ikke var i stand til dette, kunne arvinger anlægge sag, hvis de ønskede det og ellers havde råd til at føre proces. Specielt ved drabssager havde den dræbtes husbonde og i næste række myndighe-

1. Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1849, § 76; Carl Goos: "Den danske Straffeprocess i forhold til strafferetsplejens Grundsætninger fra Chr. V's Lov til Nutiden", i: *Indbydelsesskrift til Københavns Universitets Aarsfest 1880*, s. 1-95; Frode Gribsvad og Johan Hvidtfeldt (udg.): *Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele*, 1944, s. 90 og (Den norske) Straffeprocesslov af 1. juli 1887.

derne en subsidiær pligt til at rejse sag, men uanset dette blev sådanne "blodsager" langt fra altid retsfulgt.²

Akkusatorisk proces forudsatte, at der helt fra begyndelsen fandtes både en sagsøger og en sagsøgt, men hvad nu hvis sidstnævnte ikke var for hånden? Dette syntes ikke at have bekymret Danske Lovs forfattere voldsomt meget, bortset fra i de såkaldte "tvivlsomme drabssager", hvor man stod uden gerningsmand. Her kunne arvinger m.fl. bede retten udpege otte sandemænd, der skulle "gøre deris alleryderste Flid til at oplede Sandhed". Gruppen havde seks uger til efterforskningen, hvorefter de havde enten at meddele retten navnet på den sandsynlige drabsmand eller sværge på, at de havde gjort deres yderste for at finde ham.³

For enevældens dommere handlede det om at finde den paragraf i Danske Lov, hvori forbrydelsen og dens tilhørende straf var omtalt, og derudfra afsige dom i den konkrete sag. Domsvirksomheden var således en enkel søgen, der krævede, at man var i stand til at læse, og at man kendte lovbogens ord og begreber og kunne applikere dem på virkeligheden. Logikken bag både denne kasuistiske afgørelsesform og brugen af faste beviser var, ifølge den tyske retshistoriker Wolfgang Schild, ønsket om at beskytte de tiltalte mod vilkårlig og partisk behandling. Man befandt sig jo før 1800 i en situation, "hvor de daværende dommere ikke var uddannede jurister og medlemmer af en uafhængig og dermed sikret dommerstand som i dag, men [var] lægmandsdommere". Dette gjaldt i højeste grad også i Danmark, hvor langt det fleste underrettsdommere før 1800 ikke havde nogen juridisk uddannelse (Mere om dette senere).⁴

Op gennem 1700-tallet arbejdede de enevældige regeringer på at sikre en mere effektiv retshåndhævelse på straffelovsområdet, og det skete i første række ved at sørge for øget offentlig finansiering af ikke kun mord- og drabssager, men også sager om alvorlig berigelseskriminalitet, hvor sagførere beskikkedes til som anklagere (aktorer) at anlægge sag.⁵

2. Begrundelsen for forordningen af 6. februar 1694 var netop regeringens utilfredshed med, at bl.a. et voldsomt drab i København ikke var blevet påtalt.
3. Danske Lov 1-16, især 1, 6, 10-12.
4. Wolfgang Schild: "Verfolgung und Verurteilung des Missetäter", i: Christian Hinckeldey (red.): *Justiz in alter Zeit. Band VI der Schriftenreihe des mittelalterlichen Kriminalmuseums Rothenburg ob der Tauber*, Rothenburg 1984, s. 198. Min oversættelse.
5. Historikeren Tyge Krogh har undersøgt dette i disputatsen: *Oplysningstiden og det magiske. Henrettelser og korporlige straffe i 1700-tallets første halvdel*, 2000, s. 44-56.

Samtidig med at der stilledes flere penge til rådighed til de ofte dyre straffesager, indførtes i 1751 nye processtandarder. Det handlede især om, at der ikke måtte afsiges dom, før der var fremskaffet oplysninger om de anklagedes identitet og meritter samt om de faktuelle forhold omkring forbrydelsen, således at man kunne vurdere "om Misdæderens Udsigende forholder sig saaleedes udi Sandhed eller ikke, og i særdeelethed derved at efterforske alt hvad, der tiener til at gotgiøre Misgierningens Grader og Grovhed, saasom om der findes Kiends-Gerning eller Corpus Delicti i Sagen". For mord- og drabssagers vedkommende måtte der lig på bordet, som oven i købet skulle obduceres af embedslægen, mens man i tyverisager forlangte de stjalne ting fremlagt i retten. Nok så vigtigt foreskrev forordningen også, at alle personer, som de anklagede angav som "Medskyldige, Medviidere eller som de, der ellers kunde have nogen Kundskab om Gierningen, bør u-forbiegiængelig, førend Dom gaaer, forhøres og deres Forklaring eller Vidne udi Sagen at aflegge". I forordningens indledning siges det ganske klart, at hensigten med de nye krav var at gøre det domsforberedende arbejde grundigere, således at Højesteret ikke, som det åbenbart indtil da ofte skete, var nødsaget til at hjemvise en række straffesager til fornyet behandling ved underretterne. Hertil kom, at rådigheden over flest mulige faktuelle oplysninger i høj grad styrkede dommerens afhøringskapacitet, samtidig med at de måtte forventes at påvirke inkvisitten til at tilstå. Selvom de krævede oplysninger og data skulle indsamles af sagens anklager og forsvarer, styrkede 1751-forordningen dommerrollen og pegede dermed frem mod den inkvisitoriske straffepoces, der nogle årtier senere blev indført.⁶

Summariske politiretter

Danske Lovs akkusatoriske proces var en ofte langsommelig og bekostelig affære, og derfor ønskede enevældens magthavere sig alternativer i form af mere enkle, hurtige og effektive arbejdsformer, og her bød den summariske proces sig til på politisagsområdet. Ifølge juraprofessor Laurids Nørregaard handlede det om, at "kun det Væsentligste af hvad, der hører til Rettergang iagttages, og [hvorved] adskillige uvæsentlige Formaliteter udelades, paa det Sagen desto snarere kan afgjøres". Konkret betød

6. Forordningen af 21. maj 1751, § 2-5.

dette: Korte indstævningsvarsler, personligt fremmøde, ganske få retsmøder efterfulgt af domsafsigelse, korte appelfrister og hurtige domseksekutioner. Hvortil kan føjes, at det først fra 1850 blev tilladt at give møde med eller ved sin advokat.⁷

De summariske politiretter virkede op gennem 1700-tallet inden for rammerne af den akkusatoriske proces, men den stærke processtyring tildelte automatisk politidommerne en langt mere aktiv rolle end i den ordinære proces og pegede klart i inkvisitorisk retning. Dette fuldbyrdes med forordningen af 8. marts 1799, hvor "Underdommerne indskærpes den Pligt, at de i Politi- og Inquisitionssager (...) bør *selv* søge al den Oplysning, som kan tilveiebringes om enhver saadan Sags rette Sammenhæng, baade med Hensyn til at bevise de Paagieldendes Skyld eller Uret og ligeledes deres Uskyldighed eller Ret".⁸

Samtidig med indførelsen af inkvisitorisk proces på politisagsområdet, fik disse instanser mere at lave end før, ikke mindst fordi antallet af personer i deres jurisdiktioner voksede i takt med, at godsejernes gamle politimyndighed afvikledes. De statslige politiretter kom dermed til at spille en større samfundsmæssig rolle, og for at sikre, at de evnede at fungere hurtigt og effektivt, sloges det, som vi netop har set det, i 1799 definitivt fast, at de skulle ledes af inkvisitorer, således som det skete frem til 1919.⁹

Inkvisitoriske straffesager

Danske Lov rummede alene regler for de civile domstoles virke, men disse var som bekendt ikke de eneste i landet. Der fandtes militære, gejstlige og flere andre jurisdiktioner, hvortil kom kommissionsdomstolene, som regeringen nedsatte med særligt mandat til at løse komplicerede konflikter og problemstillinger. Karakteristisk for mange af disse instanser var

7. Laurids Nørregaard: *Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret*, bd. 6 (1797), s. 178-180; Gustav Ludvig Baden: *Dansk-Juridisk Ordbog*, 1822, bd. 2, s. 170f; Lov af 14. juni 1850 og Harald Jørgensen: *Thi kendes for ret. Studier i de civile københavnske domstoles historie i perioden ca. 1660 til 1919*, 1980, s. 232 og 241.
8. Forordningen af 8. marts 1799. Min kursivering; Carl Goos 1880, s. 59-64 og Pernille Ulla Knudsen: *Lovkyndighed og vederhæftighed. Sjællandske byfogeder 1682-1801*, 2001, s. 329 og 346ff.
9. Karl Peder Pedersen: *Enevældens amtmænd. Danske amtmænds rolle og funktion i enevældens forvaltning 1660-1848*, 1998, s. 272-75 og Pernille Ulla Knudsen 2001, s. 287-90.

det, at de ikke baserede sig på akkusatoriske, men på inkvisitoriske, principper.¹⁰ Denne procesform kunne, som juraprofessoren Jacob Edvard Colbiørnsens slagfærdigt udtrykte det, føres tilbage til "den pavelige Læres Intolerance og Forfølgnings-Aand", hvorfra den var vandret over i tysk-romerske kejser Karl 5.'s straffelov *Constitutio Criminalis Carolina* (1532), der i løbet af 1500-tallet toges i brug i mange tyske stater, og efterhånden også i den danske konges hertugdømmer.¹¹ I Danmark anvendtes inkvisitoriske metoder ved de militære krigsretter, ligesom også kommissionsdomstolene som regel udstyredes med mandater, der bemyndigede dem til at foretage inkvisitoriske undersøgelser. I 1686 blev der i København oprettet en særlig Inkvisitionskommission, der skulle fungere som et permanent undersøgelseskammer, hvor genstridige tyve og hælere, om nødvendigt ved brug af tortur – de såkaldte skarpe forhør – kunne bringes til at tilstå. Kommissionen havde til huse i det militære Stokhus, og fungerede som hørende under hæren efter inkvisitoriske principper.¹²

I 1700-årenes Danmark eksisterede således flere parallelle rettergangssystemer, og selv om en af landets førende jurister, generalprokurør Henrik Stampe, gang på gang slog fast, at inkvisitionsprocessen "kun kommer lidet overens med vores Lov og de hos os værende Omstændigheder og Foranstaltninger", måtte han i 1754 alligevel indrømme, at den "jo i visse Tilfælde, og naar Dommeren formodes at besidde de dertil behøvede Egenskaber, har store Fordeele [frem]for den ordinaire Proces, saasom: at Sagen langt snarere og kortere afgiøres, adskillige unyttige Kneb og Opfindelser forebygges, Sandheden saa meget renere og lettere fremskinner, naar det, som hindrer dens Opdagelse, ryddes af Veien".¹³

10. Glimrende fremstillinger af den inkvisitoriske proces og dens historiske udvikling i Tyskland og Danmark findes hos Alexander Ignor: *Geschichte des Strafprozesses in Deutschland 1532-1846. Von der Carolina Karls V. bis zu den Reformen des Vormärz*, Paderborn, München, Wien, Zürich, 2002, s. 41-127 og Goos 1880. Jf. også Axel H. Pedersen: *Birketing i Gl. Københavns Amt 1521-1965*, 1968, s. 288-296.
11. Jacob Edvard Colbiørnsen: "Er der overensstemmelse med Lovgivningen i publique Sagers Forhører at comminere de Udeblivende med Faldmaals-Straf?", *Juridisk Archiv*, bd. 2 (1804), s. 119.
12. Harald Jørgensen 1980, s. 91-110 og 203-220; Karl Peder Pedersen: *I kommissionens klær. Kommissionsdomstolene. Dansk forvaltnings særlige undersøgelses- og domstolsinstanser*, Informationsserien 1, 2002 og Karl Peder Pedersen: *Kontrol over København. Studier i den sene enevældes sikkerhedspolitik 1800-48*, 2014, s. 30-33.
13. Stampes erklæring til Krigskancelliet, 9. august 1754 (Jens Laasby Rottbøll (udg.): *Henrik Stampe: Erklæringer, Breve og Forestillinger General-Prokureur-Embedet vedkommende*, bd. 1 (1793), s. 275 og 277).

I 1771 gennemførte Struenseeregeringen en stor reform af det københavnske domstolsvæsen og udstyrede i den forbindelse den nyoprettede Hof- og Stadsret med et inkvisitorisk kriminalkammer. Som bekendt mistede regeringschefen allerede året efter både magten og hovedet, og selvom mange af hans reformer efterfølgende blev rullet tilbage, skete det ikke med den københavnske retsordning, selvom man fra militært hold prøvede på det flere gange.¹⁴ I forbindelse hermed blev Henrik Stampe i 1776 bedt om et responsum, hvor han også kom ind på inkvisitionskammeret, som han anbefalede at bevare med den begrundelse, at det i en storby som København ofte var "fornødent paa det Offentliges Vegne at undersøge en Sag, førend man drister sig til at anlægge Sag og at sigte en vis Person". Denne efterforskning kunne, ifølge generalprokurøren, fortsat fint henlægges til kriminalkammeret, hvis man blot her sørgede for at ansætte "en Mand, der forstaaer Processus Inqvisitorius og [som] veed at behandle disse Sager med saadan Forsigtighed og Varsomhed, at han paa den ene Side, om mueligt, udfinder den Skyldige, og paa den anden Side ikke giver nogen Anledning til at besvære sig over, at han dér uden Grund er bleven mistænkt eller beskyldt".¹⁵

I 1799 blev det, som tidligere omtalt, definitivt fastlagt, at politiretterne skulle arbejde inkvisitorisk, og tre år før var regeringen også på straffesagsområdet gået et godt stykke ad samme vej. Det skete i retsplejeforordningen af 3. juni 1796, hvor det for strafferetsplejens vedkommende siges, at "Retfærdighed og Straflovenes Øiemærke fordre, at de criminelle Sagers Behandling bør være saa ukunstlet og Rettens Pleie saa hurtig som mueligt, dog at samme kan bestaae med den fuldkomneste Sikkerhed om Sagernes tilstrækkelige Oplysning, paa det at Forbryderne ikke skal undgaae den fortiente Straf, og Uskyldighed tillige være betrygget imod Fare for at miskendes".¹⁶

I inkvisitorisk proces opereredes traditionelt med tre faser: 1. Generalinkvisitionen (også kaldet: den almindelige inkvisition), som foretoges, før nogen bestemt er sigtet; 2. Specialinkvisitionen, der målrettet gik på den eller de pågrebne og sigtede personer, og 3. Tortur og trusler om tortur med henblik på at få "hårdnakkede benægttere" til at tilstå.¹⁷

14. Karl Peder Pedersen 2014, s. 51-54.

15. Stampes erklæring til Danske Kancelli, 31. juli 1776 (Jens Laasby Rottbøll, bd. 6 (1807), s. 335-336).

16. Forordningen af 3. juni 1796, indledningen til kapitel 9.

17. Se note 10.

I 3. juni 1796-forordningen finder vi alene retningslinjer for specialinkvisitionen, som pålagde kriminaldommeren "inden 24 Timers Forløb [at] holde Forhør over den Anklagede eller angivne Skyldige, og derunder tillige imodtage Forklaringer af alle dem, som ere tilstede og kan give Oplysning om Sagen". Denne "undersøgelserforretning" havde at fortsætte uafbrudt, indtil alle relevante personer var blevet afhørt, hvorefter den "uopholdeligt" skulle videresendes til påtalemyndigheden, som udpegede anklager og forsvarer til sagens procedering.¹⁸

Selvom det videre forløb umiddelbart kunne minde om den ordinære akkusatoriske proces, spillede dommeren her en langt stærkere rolle. Han skulle nemlig "under Sagens Behandling (...) ikke alene paasee, at den gaaer frem med vedbørlig Hurtighed, men han bør tillige især vaage for, at intet forsømmes i Hensigt til dens fuldkomne Oplysning, og dersom noget i denne Henseende, enten fra Actors eller Defensors Side, befindes at være efterladt, da bør Dommeren paalægge den Vedkommende at tilveiebringe det Manglende, forinden Sagen pådømmes".¹⁹

Inkvisitoren kunne således egenhændigt suspendere domsforhandlingen og pålægge anklager og forsvarer at genoptage efterforskningen, hvis han fandt grund til det (reassumption). Efter 1819 måtte han ydermere foretage egne undersøgelser parallelt med parternes virksomhed, og det uden at være forpligtet til at orientere dem om resultaterne – og hvad der set med historikerens øjne var værre – uden at lade forhørerne protokollere eller navnene på de afhørte registrere.²⁰ Disse ganske vidtgående beføjelser findes formuleret i forordningen af 13. oktober 1819, der med jura-professor Carl Goos' ord "afslutter den danske Strafferetsplejes Omdannelse til en væsentlig inkvisitorisk Proces".²¹

18. Forordningen af 3. juni 1796, § 25-27.

19. *Ibidem*, § 32.

20. Netop dette sidste forhold gør, at det ofte alene ud fra forhørsprotokollerne kan være vanskeligt at følge en kriminalundersøgelses udvikling, idet inkvisitoren i mange større sager talte med og fik informationer fra betydeligt flere personer end dem, der figurerer i de officielle protokoller.

21. Forordningen af 13. oktober 1819, § 1; Carl Goos 1880, s. 75 og Birgit Løgstrup: *Dommer og Administrator. Herredsfogden 1790-1868*, 1982, s. 140-46.

Inkvisitoren

Inkvisitionsprocessen stillede store krav til inkvisitoren, der ikke blot skulle kunne anvende lovens paragraffer, men også besidde betydeligt menneskekundskab, skarpsindighed og overblik. I 1892 sammenfattede den erfarne birkedommer Peter Munthe Brun nogle af de fysiske krav således: "Et stærkt Legeme og gode Nerver spille en ikke ringe Rolle for en Forhørsdommer, for hvem det ogsaa er af stor Betydning at have et skarpt Syn, saa at ingen Muskelbevægelse eller Forandring i Holdning hos en Kompant (dvs. afhørt) undgaaer hans øieblikkelige Iagttagelse; og en god Hørelse, saa at han nøiagtigt opfatter Svarene, der ofte, og navnlig ved Tilstaaelser, fremmumles, og som det gjælder strax at faa fastslaaede, da Vedkommende ellers ofte senere ville søge at modificere dem."²²

Kriminalundersøgelser indledtes normalt på baggrund af anmeldelser, og i København var det meget almindeligt, at sagerne begyndte hos politiet og i politiretten, hvorfra de ekspederedes videre til kriminalkammeret, når det viste sig, at der var tale om straffelovsovertrædelser. Her handlede det om så hurtigt som muligt at fastslå, hvilke spor og fakta der indikerede en forbrydelse; for, som professor Nørregaard i 1790'erne betroede sine studerende: "Den almindelige Inquisition finder ordentligviis ikke Sted med mindre Corpus Delicti er tilveiebragt."²³

Inkvisitoriske straffesager behandledes ved hurtigt indkaldte, lukkede ekstraretter, hvor der ud over forhørsdommeren, en skriver og et par retsvidner kun var de afhørte til stede, normalt én ad gangen ikke mindst af hensyn til protokolleringen. I modsætning til akkusatoriske straffesager havde de mange, der blev afhørt og måske sad varetægtsfængslet i årevis – "at sidde på bekendelse" kaldte man det – ingen muligheder for at få hjælp fra en forsvarer, for sådanne blev nemlig først beskikket, når der rejstes formel sigtelse.

Under specialinkvisitionen bombarderedes den anklagede med fakta, som gerne skulle få den pågældendes forsvarsværker til at bryde sammen og udløse den tilståelse, som i henhold til Danske Lov var fuldt bevis. I 1790'erne jublede Laurids Nørregaard over, at "i de Tilfælde, hvor den (dvs. tilståelsen) haver fuldkommen juridisk Virkning, der er den over al

22. Peter Munthe Brun: *Et Kriminalforhør*, 1892, s. 7.

23. Laurids Nørregaard: *Forelæsninger over den Danske og Norske Private Ret*, bd. 6 (1797), s. 188.

juridisk Beviis". Hertil kom, at tilståelser afgivet i retten i gamle dage ikke kunne trækkes tilbage, medmindre det vidnefast kunne dokumenteres, at de var afgivet under tvang.²⁴

Vel var kriminaldommerne magtfulde, men der var dog én ting, de ikke var herre over, nemlig tiltalespørgsmålet. Når alle forhør og forundersøgelser var afsluttet, videresendtes akterne til påtalemyndigheden (amtmanden og for Københavns vedkommende Kongens Foged og politimesteren), som derpå afgjorde, om der skulle rejses tiltale og derfor beskikkes anklager og forsvarer.

Straffesagerens overgang fra akkusatorisk til inkvisitorisk proces omkring 1800 var ikke tænkelig uden den kraftige opkvalificering af dommerstanden, som havde fundet sted i den forudgående periode. I 1760 bestod kun et fåtal af landets underretsdommere en juridisk uddannelse, og næsten overalt var der tale om de såkaldte danske jurister (exam.jur.er), der typisk på baggrund af kontoransættelser havde taget en juridisk til-lægseksamen ved Københavns Universitet. Dette billede ændredes markant over de næste 50 år. I 1807 fandtes kun ganske få ikke-jurister tilbage i retsbetjentembederne, som nu massivt beherskedes af jurister, hvoraf en betragtelig del var cand.jur.er. Udviklingen fuldførtes i årene efter 1821, hvor det blev et ufravigeligt krav, at ansøgere til dommerembeder skulle være juridiske kandidater.²⁵

Som vi tidligere har set det, gjorde generalprokurør Henrik Stampe i forbindelse med det københavnske kriminalkammer opmærksom på, at inkvisitorerne måtte forstå at bruge deres magtbeføjelser med "Forsigtighed og Varsomhed". På samme måde betones det også i flere af de andre citater, som er bragt i denne artikel, at kriminaldommerne ikke blot skulle fremdrage det, der talte for den anklagedes skyld, men med lige så stor flid finde alt, som kunne tale til hans eller hendes forsvar og frifindelse. Det handlede her ikke om nogen formel retsgrundsætning, men om en etisk fordring, som enhver dommer måtte lægge sig på sinde i det daglige arbejde. I 1892 fremhævede Peter Munthe Brun "det humane Princip, der ligger til Grund for vor Kriminaljustits, at før (dvs. hellere) 100 Skyldige maa gaa fri end én Uskyldig blive straffet". En formaning, der utvivlsomt var inspireret af den engelske jurist William Blackstones berømte grund-

24. Danske Lov 1-15-2 og Laurids Nørregaard 1797, s. 5.

25. Underretsdommernes procentvise fordeling efter uddannelse pr. amt 1750-1807 (Kort 13 c-d), i: Jette Kjærulff Hellesen og Ole Tuxen: *Historisk Atlas Danmark*, 1988, s. 56 og forordningen af 26. januar 1821, § 15.

sætning fra 1760'erne: "It is better that ten guilty persons escape than that one innocent suffer."²⁶

Under jurastudiet ved Københavns Universitet lærte de studerende ikke meget om, hvordan de skulle agere som kriminaldommere; det var noget, de måtte prøve at tilegne sig under de efterfølgende ansættelser. "Dygtighed som Inkvisitor erhverves, som en væsentlig praktisk Kunst", slog birkedommer Brun fast i 1892 og fortsatte: "Den sikreste Maade at erhverve denne Dygtighed paa, er da at overvære dygtige og øvede Dommeres Forhører og deltage under deres Veiledning i de under disse forefaldende Forretninger."²⁷

Selvom man var en dygtig jurist, blev man ikke automatisk en god inkvisitor. En af dem, der måtte sande dette, var den 40-årige cand.jur. Immanuel Selmer, der i 1841 blev fyret som københavnsk politiretsdommer med den begrundelse, at han ofte "lægger an paa at fælde Inqvisiten, men derimod lader de Omstændigheder upaaagtede eller uoplyste, der kunde vise dennes Forhold i et bedre Lys". Selvom Selmer fik sin afsked i nåde og med 400 rigsbankdaler i ventepenge, følte han sig alligevel så skandaliseret, at han året efter begik selvmord i de schweiziske alper.²⁸

Inkvisitten

Under den inkvisitoriske rettergang var der ikke tale om to ligestillede parter stående over for hinanden i ærlig verbal duel, men om en stor, mægtig og anklagende part over for en lille og mistænkelig. "Inqvisit kaldes den, der som mistænkt stilles for et criminelt Forhør", slog G. L. Baden kort og godt fast i sin uundværlige juridiske ordbog fra 1822, og i 1880 udtrykte professor Goos det på den måde, at "efter Inkvisitionsprincipets Grundtanke er Straffesagen en Undersøgelse med den Mistænkte som Undersøgelsesobjekt". Når der påbegyndtes afhøringer, måtte for-

26. Peter Munthe Brun 1892, s. 5-6 og Blachstone's Maxime:
https://en.wikipedia.org/wiki/Blackstone's_formulation.

27. Peter Munthe Brun 1892, s. 6.

28. Selmers afskedigelsessag findes i: Rigsarkivet. Danske Kancelli. 2. Departement: Forestillinger juli-december 1841. Indstilling nr. 113, 8. december 1841, kgl. resolution, 9. december 1841. Diverse akter vedr. hans afskedigelse og død findes i: Rigsarkivet. Københavns Politi: Udtagne sager A 10. Diverse sager vedr. Københavns Politi 1833-61. Sagen vedr. Immanuel Selmers afskedigelse fra Politiretten 1841.

hørsdommeren "gaae ud fra en Formodning imod Inqvisiten, [og] be- styrkes denne Formodning med Forklaringer, som afgives, maae han for- følge de Data, der saaledes fremkomme, men saavidt han foranlediges til at antage det Modsatte, maae han med samme Omhyggelighed søge at tilveiebringe de Beviiser, som paa denne Side kunne erholdes".²⁹ Netop opfattelsen af den mistænkte som værende i stigende grad skyldig frem mod den afsluttende dom, gjorde det også acceptabelt at udsætte hende eller ham for barske forhør. Denne holdning genfindes i 1813 hos den kø- benhavnske politimester Bagger, når han argumenterede med, at det burde være kommet den fyrede politibetjent Henrik Johansen til gode, at han under nogle ulovlige politiforhør ikke havde været voldelig over for pæne borgere, men "kun imod mennesker, som var i høj grad mistænkte" – og altså dermed mindst halvvejs skyldige.³⁰

Inkvisitter havde pligt til at medvirke til sagens opklaring og til at sva- re på alle stillede spørgsmål, og fra 1793 fik landets kriminaldommere oven i købet lov til at anbringe dem, der nægtede dette, "paa Vand og Brød, indtil han bekvemmer sig dertil". Tvangsmidlet kunne bruges over for alle, såvel folk på fri fod som arrestanter, og fik derfor en stor og uhyggelig rækkevidde.³¹

Inkvisitter var ikke kun interessante, fordi de måske kunne fremkom- me med de eftertragtede tilståelser, men de var også vigtige informati- onskilder. Det måtte jo antages at være dem, der vidste mest om sagen, hvis de da ellers var ved deres sansers fulde fem og i stand til at huske, hvad der var sket. Nægtede de at medvirke, gjorde de livet surt for inkvi- sitoren, der kunne blive tvunget til at bruge stærke midler.

Hverken politifolk eller forhørsdommere måtte anvende fysisk vold for at få tilståelser frem, men de kunne, frem til det i 1835 blev forbudt, anbringe inkvisitter i jernlænker for at opnå dette formål. Danske Lov hjemlede kun brug af tortur i majestætsfornærmelsessager, hvortil kom Inkvisitionskommissionens skarpe forhør, der inkluderede et mindre sor- timent af piskninger.³² At man ingenlunde manglede magtmidler, viser

29. Gustav Ludvig Baden 1822, bd. 1, s. 244 og Carl Goos 1880, s. 53.

30. Rigsarkivet. Københavns Politi: Politimesterens korrespondanceprotokol 1812-13 (nr. 17). Politimester Bagger til Danske Kancelli, 8. april 1813 (nr. 399). Se mere i Karl Peder Pedersen 2014, s. 241-46 og 311.

31. Kancellipromemorier af 14. maj 1793 og 23. oktober 1795 samt kancelliskrivelse af 8. oktober 1844.

32. Danske Lov 1-20. Om pinligt forhør og kancellicirkulære af 16. maj 1835.

den behandling, som den 46-årige værtshusholder Christian Otto Nagel fik i 1817-18, hvor han som mistænkt for tyveri og hæleri tilbragte 14 måneder i varetægtsfængsel i først politi-, senere i domstols- og til sidst i Stokhusarresten. Under opholdet udsattes han for følgende påvirknings- og tvangsmidler: Uvished om sigtelse og sagsgang, anbringelse i speciel lille og mørk arrest på ubestemt tid, offentlig udstilling i forbindelse med transporter gennem København, skinfremstilling i retten, skældsord, slag og tærsk, lokkemidler (bl.a. tilbud om at få støtte til udvandring ved tilståelse), torturtrusler, dødstrusler (piskning til døde), piskning (12 slag tamp) som disciplinærstraf i arresten, 4 gange piskninger (3 slag kat, 2 slag tamp, 18 slag kat samt sidste gang et ukendt antal slag kat) som del af Inkvisitionskommissionens skarpe forhør og endelig tvangsindlæggelse på Forbedringshusets sygestue uden at være syg. Til trods for, at den massive magtanvendelse og opholdet i de uopvarmede arrester var tæt på at tage livet af Nagel, lod han sig ikke knække, og der kom ingen tilståelse over hans læber. Alligevel idømtes han arbitrært ét års forbedringshus, som han også overlevede; fatter Nagel, som han kaldtes i kvarteret, døde først i 1846.³³

Mord- og drabsanklagede, der nægtede at tilstå, prøvede man ofte at knække ved at konfrontere dem med deres afsjælede ofre. Det var almindelig praksis helt frem til begyndelsen af det 20. århundrede, hvor Otto Rung, da han i årene 1907-19 var ansat ved Københavns Kriminal- og Politiret, overværede det allersidste møde mellem en morder og hans offer.³⁴ I 1854 blev den mordtiltalte skorstensfejersvend Hans Nielsen to dage i træk konfronteret med den myrdedes lig, og selvom han hver gang blev belært om, hvor alvorligt det var ikke at tale sandt, svor han begge gange på, at han var uskyldig, og udpegede en anden som morder. Når ikke en eneste af Højesterets dommere senere indstillede Nielsen til benådning, skyldtes det uden tvivl denne dobbelte mened. Han blev offentligt henrettet den 29. august 1854 på den københavnske henrettelsesplads i Svenske Skanse.³⁵

33. Karl Peder Pedersen: "Værtshusholder på pinebænk", *Historiske Meddelelser om København 2015*, s. 90-101.

34. Otto Rung: *Fra min klunketid. En hjemlig kavalkade*, 1942/1985, s. 237 og 276f.

35. Rigsarkivet. Højesteret: Domssager 19. juni-1. august 1854 (nr. 2356). Sag nr. 177 (1. august 1854). Udskrift af forhørsprotokol fra 5. Kriminalkammer. Afhøringer 4.-5. februar 1854; *Departementstidende 1854*, s. 697-702 (nr. 49) og Karl Peder Pedersen:

Man kunne også på andre måder konfrontere mistænkte gerningsmænd med deres ugerninger ved at forevise dem mordvåben, blodige beklædningsgenstande m.v. Grænserne for, hvor langt man måtte gå, var flydende, men da det i 1833 kom frem, at landfoged Griebel fra Nordre Ditmarsken ikke blot havde tvunget den tiltalte til at slikke den myrdedes blod af mordvåbenet (en plejl), men også lagt den dræbtes blodige tøj ind i hans celle, fandt statsrådet, at landfogeden var gået for vidt, og at der derfor var grundlag for benådning.³⁶

Så sent som i 1905 fremtvang herredsfuldmægtig Klaumann på Stevns en tilståelse for brandstiftelse fra en uskyldig tjenestekarl ved at komme kløpulver i hans seng og ved at få en politibetjent til at anbringe ham i spændetrøje og piske ham. Hertil kom trusler om langt varetægtsfængsel, hvis ikke det ulykkelige menneske tilstod. Heldigvis blev den skandaløse behandling afsløret af en undersøgelseskommission, der tilkendte karlen erstatning, mens Klaumann idømtes tre – af Højesteret forhøjet til fire – måneders fængsel.³⁷

Ud af inkquisitionens tegn

Da Otto Rung i 1907 kom til Kriminal- og Politiretten som ung jurist, overraskedes han over at opleve, hvordan "[kriminal]kamrene endnu gemte på deres traditioner fra det gamle Stokhus' hemmelige og hårde inkquisition. Endnu stadig blev de overleverede og krasse krydsforhørs-metoder brugt som pres for at få en genstridig laban til at bekende. Thi på tilståelsen hvilede jo hele det solide retssystem. Beviser og indicier kunne vakle, vidner kunne lyve, men vedtog delinkventen uden bånd og tvang sin skyld, så var alting jo i orden. Man blev dømt så at sige med sit eget samtykke og pr. kontrakt."³⁸

Denne "hårdhændede inkvisionsmaxime", som Rung kaldte den, overlevede usædvanligt længe i Danmark, og det på trods af en til tider massiv kritik. Inkvisitorens dobbeltrolle som efterforsker og dommer

"At blive stillet offentligt til skue. Straffenes København", *Historiske meddelelser om København 2012*, s. 32 og 51.

36. Louis Bobé (udg.): *Erindringer fra Kong Fr. VI. Tid. Af Conrad greve Rantzau-Breitenburg*, 1900, s. 33f.

37. Axel H. Pedersen 1968, s. 292.

38. Otto Rung 1942/1985, s. 296.

måtte allerede tilbage i 1849 have fået det til at skurre i skarpsindige juristers ører, og hertil kom den udbredte frygt for de hemmelige forhør og uendelige varetægtsfængslinger, der rakte bredt ud i befolkningen og fik mange til at mene, at inkquisitionssystemet i alt for høj grad tilgodeså statsmagtens interesser på bekostning af individets retssikkerhed. Alligevel gik der uendelig lang tid efter enevældens afskaffelse, før tingene ændredes. Men det er en anden historie, som ikke skal fortælles her.

Som det tidligere er fremgået, blev enhver inkvisit helt fra begyndelsen betragtet som mistænkelig og sandsynlig skyldig. Denne forhåndsstempling forsvandt ikke, fordi tiltalen senere blev frafaldet, og uanset om man blev dømt eller ej, hang den ved én resten af livet. Nutidens opfattelse af, at enhver afhørt og tiltalt skal betragtes som uskyldig, så længe den pågældende ikke er dømt, har således her til lands ikke voldsomt mange år på bagen, selvom den formuleredes første gang i den franske menneskerettighedserklæring fra 1789.³⁹

Herfra vandrede den videre til andre landes lovgivninger, men først med Folketingets ratifikation af Europarådets menneskerettighedskonvention i 1953 blev det endelig også herhjemme gældende ret, at "everyone charged with a criminal offence shall be presumed innocent until proved guilty according to law". Ved et mærkeligt sammentræf skete dette netop samme år, som Danmark fik sin nugældende grundlov med dens nye § 61, hvor det kort og godt siges, at "særdomstole med dømmende myndighed kan ikke nedsættes". Dermed blev der langt om længe sat et dobbelt punktum for historien om den frygtede inkvisitor og de forhærdede inkvisitter.⁴⁰

39. Menneskerettighedserklæringen af 26. august 1789, artikel 9.

40. Artiklerne *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms as amended by Protocol No. 11, Rome, 4.XI.1950*. Udgiver: Europarådet. URL: <http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Treaties/html/005.htm>, og *Chart of signatures and ratifications*. Udgiver: Europarådet. <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/ChercheSig.asp?NT=005&CM=8&DF=24/03/2010&CL=ENG> og Karl Peder Pedersen 2002, s. 25.